

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

FAUST

TEKST IN CONTEXT

Onder redactie van Frits van Oostrom en Hubert Slings

De reeks Tekst in Context is ontwikkeld voor gebruik in de Tweede Fase. Met behulp van aanpassingen in de dosering en docering is de reeks op tal van manieren inzetbaar: zowel voor havo 4/5 als voor vwo 4 /5 /6, zowel voor klassikale behandeling als voor zelfstudie, zowel voor integrale bestudering als voor gedeeltelijk gebruik, zowel voor een vrijblijvende kennismaking als voor toetsing met behulp van vragen en opdrachten op verschillende niveaus.

Overige titels in de reeks:

- 1) Karel en Elegast (samenstelling Hubert Slings)
- 2) Jacob van Maerlant (samenstelling Ingrid Biesheuvel en Frits van Oostrom)
- 3) Reinaert de vos (samenstelling Hubert Slings)
- 4) Wilhelmus en de anderen (samenstelling Lia van Gemert e.a.)
- 5) Verhalen over verre landen (samenstelling Karel Bostoën)
- 6) Warenar (samenstelling Lia van Gemert en Marijke Meijer Drees)
- 7) Walewein (samenstelling Petra Barendregt, Noor Bloem en John Verbeek)
- 9) Max Havelaar (samenstelling Peter van Zonneveld)

Faust

TEKST IN CONTEXT 8

Samengesteld door Jef Jacobs, Vincent Laarhoven, Ad van der Logt
en Myra Nijhof, met medewerking van Johannes Müller

Amsterdam University Press

Lay-out: Adriaan de Jonge, Amsterdam
Ontwerp omslag: Kok Korpershoek,
Amsterdam
Omslagafbeelding: Affiche voor de film
Faust, eine deutsche Volkssage van Friedrich
Wilhelm Murnau uit 1926

ISBN 978 90 8964 236 3
e-ISBN 978 90 4851 212 6
NUR 621

© Jef Jacobs, Vincent Laarhoven, Ad van
der Logt, Myra Nijhof / Amsterdam Uni-
versity Press 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze
uitgave mag worden verveelvoudigd, op-
geslagen in een geautomatiseerd gegevens-
bestand, of openbaar gemaakt, in enige
vorm of op enige wijze, hetzij elektro-
nisch, mechanisch, door fotokopieën, op-
namen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze
uitgave is toegestaan op grond van artikel
16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20
juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het
Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en
artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de
daarvoor wettelijk verschuldigde vergoe-
dingen te voldoen aan de Stichting Repro-
recht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp).
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit
deze uitgave in bloemlezingen, readers en
andere compilatiewerken (artikel 16 Au-
teurswet 1912) dient men zich tot de uitge-
ver te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle co-
pyrights van in deze uitgave opgenomen il-
lustraties te achterhalen. Aan hen die des-
ondanks menen alsnog rechten te kunnen
doen gelden, wordt verzocht contact op te
nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

Voor je begint...	7
Faust als historische en literaire figuur	7
Goethe en Faust	8
Opbouw van dit boek	10

Tekst

ENGELS

1 De historische Faustfiguur	12
Hoogmoed komt voor de val	13
De Zeven Hoofdzonden	21
Het einde	25

Context

2 Christopher Marlowe	26
Het leven van Christopher Marlowe	26
Het theater in Marlowes tijd	27
De hel	30

Tekst

DUIJS

3 De <i>Historia van Doctor Faustus</i>	32
---	----

Context

4 Kennis en geloof in de zestiende eeuw	44
Alchemie in de vroegmoderne tijd	44
Kosmologie en astrologie in de zestiende eeuw	45
De theologie in de <i>Historia van Doctor Faustus</i>	46
Het Duits van de zestiende eeuw	47

Tekst

FRANS

5 Delacroix tekent Faust	50
Mefistofeles vliegt	50
In de Auerbachskeller	52
Faust en Mefistofeles rijden door de nacht	53

Context

- 6 Faust in de schilderkunst 55
- De ontwikkeling van de duivel in de kunst 55
- Een schatkamer vol verhalen 57
- De romantiek en de beeldende kunst (1800-1870) 58
- Eugène Delacroix (1798-1863) 59

Tekst

- 7 *La Damnation de Faust* van Hector Berlioz 61
- Het verhaal krijgt zijn muzikale vorm 61
- De eenzame Faust 62
- Geluidsfragmenten 63

Context

- 8 Faust in de muziek 68
- De romantische opera 68
- La Damnation* – een romantische bewerking 69
- Verhalende elementen in de muziek 70

Tekst

NEDERLANDS

- 9 Moderne Faust-verhalen 71
- P.F. Thomése – *De vieze engel* 71
- De inspiratiebronnen van Bertus Bovenkamp 76

Context

- 10 Het contract met de duivel 81
  - De Poenschepper* 81
  - Andere teksten met een duivelscontract 83
  - Het duivelscontract in de moderne Nederlandse literatuur 87
-
- Vragen en opdrachten 92
  - Verantwoording 100

Voor je begint...

Faust als historische en literaire figuur

In het jaar 1540 schrijft de Duitse avonturier Philipp von Hutten vanuit Venezuela een brief aan zijn broer, de bisschop van Eichstätt. Daarin moet hij toegeven 'dat de filosoof Faustus gelijk had met zijn voorspelling dat 1540 een heel kwaad jaar voor hem zou worden'. Von Hutten was naar Zuid-Amerika gegaan om daar in dienst van de koopmansfamilie Welser de schatten van het legendarische Eldorado te zoeken. Johann (Georg) Faust, eerder een astroloog en alchemist van twijfelachtige reputatie dan een 'filosoof', had hem voor het jaar 1540 gewaarschuwd en hem aangeraden voorzichtig te zijn. Inderdaad verloopt dit jaar voor Von Hutten niet voorspoedig: ook al wordt hij gouverneur van een provincie in Venezuela, zijn militaire campagnes lopen vast en de zoektocht naar de vermeende goudschatten blijkt tevergeefs.

Faust en Mefistofeles in het poppenspel. In de achttiende eeuw werd de Faust in Duitsland vooral in het theater levendig gehouden, als toneelstuk, in balletten, pantomimes, opera's en als poppenspel. In 1746 is in Hamburg voor het eerst het Faustdrama in de vorm van een poppenspel te zien. Ook Goethe leerde al jong deze poppenspelen kennen en liet zich er bij het schrijven van zijn Urfaust (1772-1775) door inspireren. Platenhoes met onder andere een afbeelding van Mefistofeles als een van de hoofdfiguren in het poppenspel van Doctor Faustus.

Toch kon het erger. In 1546 wordt hij na een strijd met een lokale Spaanse stadhouder ter dood veroordeeld en onthoofd. Zijn brief uit Venezuela bevat de laatste vermelding van de historische figuur Faust.

Over deze Faust weten we eigenlijk maar heel weinig. Zelfs zijn voornaam staat niet met zekerheid vast, soms heet hij Johann, dan Georg of Jörg. Hij noemt zichzelf vaak Doctor Faustus en treedt op als arts, maar welke opleiding hij werkelijk heeft genoten is onduidelijk. Als astroloog en alchemist trekt hij langs Duitse steden om op jaarmarkten en kermissen horoscopen op te stellen. In 1507 vermeldt de geleerde Johannes Trithemius in een brief dat Faust een verbond met de duivel heeft gesloten en ook Luther brengt hem in verband

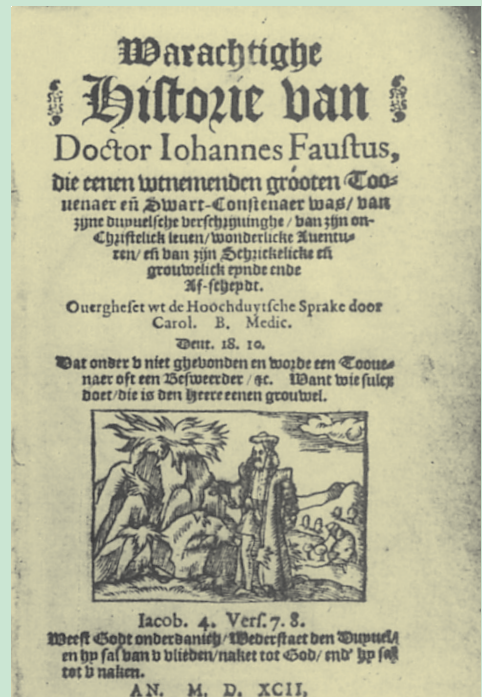

met Satan en diens kwade geesten. Sindsdien wordt zijn naam altijd met duistere en demonische machten geassocieerd.

Omdat tegenwoordig bij Faust doorgaans meteen aan Goethe gedacht wordt, vergeten we vaak dat aan Goethes beroemde toneelstuk een lange traditie van Faust-literatuur voorafgaat die al snel na Johann Fausts dood inzette. Al in 1587 verschijnt het volksboek *Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreyten Zauberer und Schwarzkünstler* en enkele jaren later verwerkt Christopher Marlowe de Faust-stof in zijn toneelstuk *The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus*. Ook in Nederland ontstaat een Faust-stuk: in 1731 wordt *De hellevaart van Dokter Ioan Faustus* uitgegeven, als auteur wordt de directeur 'der Haagse en Leidsche Schouwburgen' Jacob van Rijndorp genoemd. Dit toneelstuk is waarschijnlijk al in de late zeventiende eeuw ontstaan, maar wordt pas gedrukt na Van Rijndorps dood. Naast deze toneelstukken worden zowel in Nederland en Duitsland als in Engeland regelmatig vermakelijke Faust-stukjes en poppenspelen voor volkstoneel en kermis opgevoerd. Het tragische verhaal van de astroloog en beoefenaar van de zwarte kunst die zijn ziel aan de duivel verkoopt, blijft de mensen in vroegmodern Europa fascineren.

Goethe en Faust

Johann Wolfgang von Goethe komt al als kind met de Faust-figuur in aanraking en hij leert naast de zestiende-eeuwse *Historia* ook verschillende Faust-poppenspelen voor kinderen

Titelblad van de eerste Nederlandse Faustvertaling uit 1592.

kennen. Het duistere verhaal ervaart hij als angstaanjagend en tegelijk komisch – het laatste geldt vooral de poppenspelen. In 1749 geboren als zoon van vrome en welvarende burgers, krijgt hij een orthodox-lutherse opvoeding. Al vroeg krijgt hij les in de klassieke talen en probeert hij de Bijbel in het Hebreeuws en Grieks te lezen. Ondanks zijn fascinatie voor Faust kan hij zichzelf in de figuur die tegen God rebelleert niet terugvinden. Integendeel: zijn voorbeelden zijn de vrome en voorbeeldige levens van bijbelse figuren zoals Jozef en Daniël. Over Jozef schrijft hij zelfs een 'episch gedicht' waarin hij de held uit het Oude Testament als een heilige afbeeldt. Vanwege

Johann Wolfgang von Goethe. Portret door Joseph Karl Stieler (1828). Neue Pinakothek, München.

zijn interesse in de Bijbel en de oude talen nemen zijn ouders de theoloog Johann Georg Albrecht voor privélessen in de arm. Albrecht, hoewel een vrome lutheraan, brengt de jonge Goethe in aanraking met verlicht theologisch gedachtegoed. Goethe begint kritische vragen bij de voorheen vaststaande geloofswaarheden te stellen.

In 1755 wordt de stad Lissabon door een zware aardbeving getroffen, waarbij meer dan 60.000 mensen de dood vinden. Dit is zowel voor de verlichte als voor de traditionele christenen in heel Europa een schok. Een dergelijke catastrofe komt natuurlijk moeilijk overeen met het beeld van een almach-

tige en rechtvaardige God. Ook op de jonge Goethe maakt deze verschrikkelijke gebeurtenis diepe indruk. Hij begint meer en meer te twijfelen aan het geloof van zijn ouders. Hoe meer hij studeert en leert, des te beter kan hij Faust begrijpen. De schaduwgestalte van het humanisme – de mens die in opstand komt tegen God om op eigen houtje en uiteindelijk met behulp van duistere machten kennis te vergaren – is voor Goethe tijdens zijn rechtenstudie in Leipzig een bron van inspiratie. Hij herkent zich steeds meer in deze figuur en begint op zijn vierentwintigste aan een eerste versie van een toneelstuk, later bekend geworden als de *Urfaust*. Deze tekst verandert hij steeds opnieuw tot hij hem in 1790 voor het eerst uitgeeft.

Na deze eerste versie is Goethe nog lang niet klaar met de Faust-stof. Op aandringen van zijn dichtercollega Friedrich Schiller begint hij rond de eeuwwisseling aan een nieuwe versie te werken. *Faust, der Tragödie erster Teil* verschijnt in 1806, het tweede deel komt pas uit na zijn dood in 1832. Terwijl in de *Urfaust* vooral de unieke genialiteit van de hoofdfiguur benadrukt wordt, heeft de invloed van de Franse Revolutie in de latere Faust duidelijk zijn sporen achtergelaten. Faust is hier, in plaats van een bijna bovenmenselijk genie, de vertegenwoordiger van de zich ontplooiende mensheid en van haar streven naar kennis en persoonlijk geluk. Goethes Faust is een geleerde die zijn hele leven met studeren heeft doorgebracht en uiteindelijk tot het inzicht komt dat dit nergens toe heeft geleid. Hij wijdt zich aan de magie en

sluit een pact met Mefistofeles, de duivel, van wie hij in ruil voor zijn ziel macht en ultieme kennis krijgt. Hun deal houdt bovendien in dat Faust verandert in een knappe jongeman en zo weer succes heeft bij de vrouwen, maar het contract zal worden ingelost zodra hij een ogenblik beleeft dat zo mooi is, dat hij het vast wil houden.

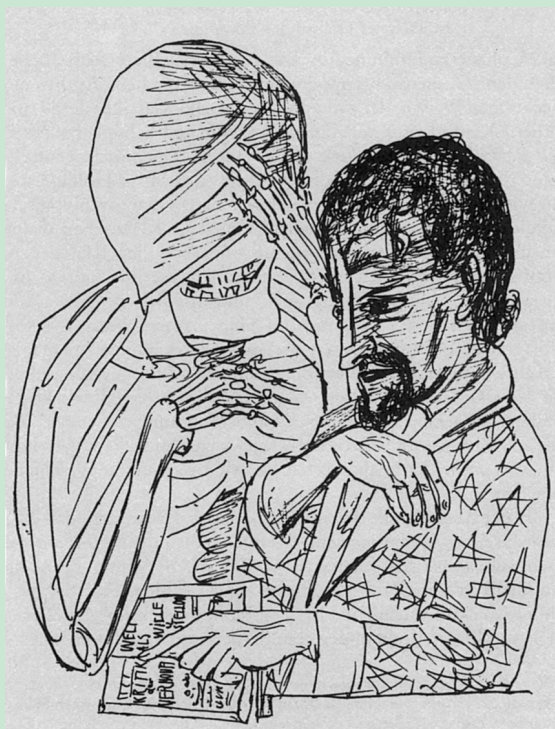
Faust beleeft na zijn ontmoeting met Mefistofeles een aantal avonturen. Hij begint een affaire met de jonge Gretchen, maar verlaat haar als zij zwanger blijkt te zijn. Uit angst en verwijfeling vermoordt zij haar kind. Ze belandt in de gevangenis en wordt uiteindelijk terechtgesteld. Faust bezoekt een heksensabbat, komt als adviseur aan het hof van de keizer en trouwt als ridder met de Griekse schoonheid He-

lena, maar nergens kan hij diepe tevredenheid vinden, waardoor de duivel zijn ziel niet kan bemachtigen. Uiteindelijk beseft Faust dat alleen het rusteloze streven naar het geluk en de vrijheid van de hele mensheid vervulling brengt. Het individu dient niet egoïstisch naar kennis en macht voor zichzelf te streven, maar zich voor de gemeenschap in te zetten. Dit inzicht is voor Faust het ultieme gelukzalige moment en betekent daarom niets minder dan de vervulling van het contract. Mefistofeles eist nu Fausts ziel op, maar hij heeft zich vergist: engelen dragen de onsterfelijke ziel naar de hemel en Faust wordt gered. Ook Gretchens misstap is haar vergeven en de twee worden in de hemel herenigd. In het goddelijke wereldplan is ook het falen van de mens mogelijk, zonder dat de harmonie van het geheel verstoord wordt. Faust, die in oudere werken steeds als demonische antiheld voorkomt, wordt bij Goethe gerehabiliteerd en belichaamt het humanistische ideaal.

Opbouw van dit boek

Zoals we gezien hebben, staat Goethes *Faust* in een lange literaire traditie. Op zijn beurt heeft hij weer schrijvers en

Een van de 143 tekeningen uit de serie Faust, die de Duitse kunstenaar Max Beckmann (1884-1950) tijdens de Tweede Wereldoorlog in ballingschap in Amsterdam maakte. Faust (zelfportret van de kunstenaar) zoekt de waarheid in de filosofie, tussen Kants Kritik der reinen Vernunft en Schopenhauers Welt als Wille und Vorstellung. Naast hem verschijnt Mefistofeles in de gestalte van de Dood als ultieme waarheid.

Goethes *Faust* in een moderne bewerking van Silviu Purcारेte en het Radu Stanca-theater uit Sibiu (Roemenië).

componisten als Heinrich Heine, Thomas Mann en Hector Berlioz geïnspireerd, die deze traditie voortzetten. Uit de van charlatanerie verdachte astroloog uit de zestiende eeuw is een van de meest befaamde figuren uit de wereldliteratuur voortgekomen. In dit boek wordt aandacht geschonken aan enkele van deze ‘andere’, vaak minder bekende Faust-bewerkingen. In hoofdstuk 1 komt Christopher Marlowes *Tragicall History* aan bod en in hoofdstuk 2 zal de *Historia* uit 1578 behandeld worden. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op twee Franse adaptaties: de lithografieën van Eugène Delacroix en

de opera *La Damnation de Faust* van Hector Berlioz. De geluidsfragmenten van deze opera staan op pagina 63-67. Ten slotte is hoofdstuk 4 aan het bestuderen van het Faust-thema in de moderne Nederlandse literatuur gewijd. Elk hoofdstuk heeft een contextgedeelte dat achtergrondinformatie over het betreffende onderwerp levert en het mogelijk maakt de stof zowel in de klas als zelfstandig door te nemen. Achter in het boek staan per hoofdstuk vragen en opdrachten; de A-vragen controleren of het verhaal goed is begrepen en de B-vragen zijn verwerkingsopdrachten.

1 De historische Faustfiguur

ENGELS

De historische Faust, Johann of Georg, wordt rond 1480 in Knittlingen (Zuid-Duitsland, het huidige Baden-Württemberg) geboren. Hij leeft ongeveer gelijktijdig met Martin Luther (1483-1546). Vermoedelijk heeft hij een academische opleiding gevolgd, maar het is niet duidelijk in welk vak. Tijdens zijn omzwervingen geeft hij zich uit voor arts, alchemist en astroloog, alle drie in die tijd respectabele beroepen. Toch verwerft hij van lieverlee een negatieve faam: die van kwakzalver en charlatan.

Vanaf 1506 treedt hij op kermissen en feesten op als artiest en opsteller van horoscopen. In 1507 is hij schoolmeester in Kreuznach. Daarna wordt hij achtereenvolgens in Erfurt (1513), Bamberg (1520), Ingolstadt (1528) en Neurenberg (1532) gesignaleerd.

In 1507 schetst de abt Johannes Trithemius in een brief een uiterst dubieus beeld van Fausts activiteiten; bovendien vermeldt hij als eerste dat Faust een pact sloot met de duivel, wat later eveneens door Luther wordt beweerd. Zijn grootste faam verwerft Faust als astroloog, zoals ook de *Historia* bevestigt. Met het opstellen van kalenders en horoscopen weet Faust zijn publiek steeds weer te imponeren en om de tuin te leiden.

Na een leven in dienst van een twijfelachtige wetenschap sterft Faust rond 1540 in de buurt van Freiburg im Breisgau. Het verhaal gaat dat hij door een

explosie als gevolg van een mislukt experiment om het leven is gekomen. Volgens de beroemde astroloog en geleerde Philipp Melanchthon (1497-1560) is het lijk van Faust totaal verminkt gevonden, waaruit kon worden opgehaald dat de duivel hem had gehaald.

De volgende tekst en vertaling zijn ontleend aan Christopher Marlowe, *De Warachtighe Historie van Doctor Faustus* (zie verantwoording p.100).

Faust als duivelbezweerder in een magische cirkel.

The Tragical History of the Life and Death of Doctor Faustus (1604, 1616)

PROLOGUE

CHORUS

Not marching in the fields of Thrasimene,
Where Mars did mate the warlike Carthagens,
Nor sporting in the dalliance of love
In courts of kings, where state is overturned,
Nor in the pomp of proud audacious deeds,
Intends our Muse to vaunt his heavenly verse.
Only this, Gentles: we must now perform
The form of Faustus' fortunes, good or bad.
And now to patient judgments we appeal,
And speak for Faustus in his infancy.
Now is he born, of parents base of stock,
In Germany, within a town called Rhodes.
At riper years to Wittenberg he went,
Whereas his kinsmen chiefly brought him up.
So much he profits in divinity,
That shortly he was graced with Doctor's name,
all whose sweet delight disputes
In th' heavenly matters of theology.
Till swoll'n with cunning, of a self conceit,
His waxen wings did mount above his reach
And melting, heavens conspired his overthrow,
For falling to a devilish exercise,
And glutted now with learning's golden gifts,
He surfeits upon cursed necromancy.
Nothing so sweet as magic is to him;
Which he prefers before his chiefest bliss,
And this the man that in his study sits.

De Tragische Geschiedenis van het Leven en de Dood van Doctor Faustus

PROLOG

KOOR

Geacht publiek! 't Verhaal dat wij gaan zingen
gaat niet om oorlog van krijgsvruchtige
Carthagers, op het veld van Thrasimene;
het dertelt niet in 't tijdverdrijf der liefde
aan vorstenhoven, waar een staatsgreep plaatsvindt;
't vertelt geen trotse daden, met veel pronk
van schone verzen. Nee, wij stellen u alleen
het lot van Faustus voor, in goed of kwaad.
Wij vragen thans een ogenblik geduld,
voor Faustus' kindertijd. Eerst zijn geboorte
uit eenvoudige ouders, zonder geld,
in Duitsland, in het stadje Roda. Toen hij
ouder werd, ging hij naar Wittenberg,
hoofdzakelijk onderhouden door familie.
Theologie studeert hij, zo voorspoedig,
met zo'n talent voor wetenschap,
dat hem al snel de doctorstitel wordt verleend.
Hij is de beste; en schittert in het debat
als het gaat om zaken van godsdienstige aard.
Totdat, in opgeblazen eigenwaan,
zijn wassen vleugels hun spanwijdte ontstijgen
en smelten – zo zint de hemel op zijn val.
Want, verzadigd van de zoete wetenschap
vervalt hij tot een duivelse praktijk,
en smult nu van vervloekte zwarte kunst.
Niets is voor hem zo heerlijk als magie,
die hij verkiest boven zijn zalig heil...
Hier is die man, in zijn studeervertrek.

Hoogmoed komt voor de val

In de proloog van Marlowes *The Tragical History of Doctor Faustus* wordt in kort bestek het hele verhaal uit de doeken gedaan: Faustus schittert in de wetenschap, als een moderne Nobelprijswinnaar, '(...) Totdat, in opgeblazen eigenwaan, zijn wassen vleugels hun spanwijdte ontstijgen en smelten – zo zint de hemel op zijn val.'

Marlowe verwijst hier naar een verhaal in het boek *Metamorfosen* van de Romeinse dichter Ovidius (43 v.Chr.–17 n.Chr.). Het gaat over Icarus die met zijn

